

STEVEN
PINKER

—

ÎNGERII
MAI BUNI
AI NATURII
NOASTRE

—

DE CE
S-A DIMINUAT
VIOLENȚA

TRADUCERE DIN ENGLEZĂ DE
DAN CRĂCIUN

Cuprins

Prefață	13
1. O țară străină	25
<i>Preistoria umanității</i>	<i>26</i>
<i>Grecia homerică</i>	<i>28</i>
<i>Biblia evreiască</i>	<i>31</i>
<i>Imperiul roman și creștinătatea timpurie</i>	<i>37</i>
<i>Cavalerii medievali</i>	<i>43</i>
<i>Începuturile Europei moderne</i>	<i>45</i>
<i>Onoarea în Europa și în istoria timpurie a Statelor Unite</i>	<i>48</i>
<i>Secolul XX</i>	<i>50</i>
2. Procesul Pacifcător	59
<i>Logica violenței</i>	<i>59</i>
<i>Violența strămoșilor umanității</i>	<i>65</i>
<i>Tipuri de societăți umane</i>	<i>69</i>
<i>Ratele violenței în societățile statale și în cele nestatale</i>	<i>77</i>
<i>Civilizația și neajunsurile ei</i>	<i>87</i>
3. Procesul Civilizator	89
<i>Declinul omuciderilor în Europa</i>	<i>91</i>
<i>Cum se explică declinul omuciderilor în Europa</i>	<i>95</i>
<i>Violența și clasele sociale</i>	<i>113</i>
<i>Violența de jur împrejurul lumii</i>	<i>118</i>
<i>Violența în aceste State Unite</i>	<i>124</i>
<i>Decivilizarea din anii 1960</i>	<i>141</i>
<i>Recivilizarea din anii 1990</i>	<i>152</i>
4. Revoluția umanitară	169
<i>Masacre superstițioase: sacrificii umane, vrăjitorie și false acuzații</i>	<i>175</i>
<i>Masacre superstițioase: violența față de blasfematori, eretici și apostazi</i>	<i>180</i>
<i>Pedepse crude și neobișnuite</i>	<i>186</i>
<i>Pedeapsa capitală</i>	<i>191</i>
<i>Sclavia</i>	<i>195</i>

<i>Despotismul și violența politică</i>	201
<i>Marile războaie</i>	205
<i>De unde revoluția umanitară?</i>	212
<i>Avântul empatiei și al respectului față de viața omenească</i>	219
<i>Republica literelor și umanismul iluminist</i>	222
<i>Civilizație și Iluminism</i>	229
<i>Sânge și pământ</i>	232
5. Pacea Durabilă	235
<i>Statistici și narațiuni</i>	236
<i>A fost într-adevăr secolul XX cel mai rău?</i>	239
<i>Statisticile conflictelor mortale, partea I: dimensiunea temporală a războaielor</i>	247
<i>Statisticile conflictelor mortale, partea a II-a: magnitudinea războaielor</i>	259
<i>Traectoria războaielor dintre marile puteri</i>	273
<i>Traectoria războiului european</i>	279
<i>Contextul hobbesian în epocile dinastiilor și ale religiilor</i>	283
<i>Trei curente în epoca suveranității</i>	287
<i>Ideologii antiiluministe și epoca naționalismului</i>	290
<i>Umanism și totalitarism în Epoca Ideologiei</i>	297
<i>Pacea Durabilă: câteva cifre</i>	303
<i>Pacea Durabilă: atitudini și evenimente</i>	309
<i>Este Pacea Durabilă o pace nucleară?</i>	323
<i>Este Pacea Durabilă o pace democratică?</i>	334
<i>Este Pacea Durabilă o pace liberală?</i>	341
<i>Este Pacea Durabilă o pace kantiană?</i>	346
6. Pacea Recentă	353
<i>Traectoria războiului în restul lumii</i>	355
<i>Traectoria genocidului</i>	381
<i>Traectoria terorismului</i>	407
<i>Unde îngerii se tem să pășească</i>	426
7. Revoluția Drepturilor	447
<i>Drepturile civile și declinul linșajului și al pogromurilor rasiale</i>	452
<i>Drepturile femeilor și declinul violului și al bătăilor</i>	465
<i>Drepturile copiilor și cum au intrat în declin infanticidul, chelfâneala, abuzarea și intimidarea celor mici</i>	488
<i>Drepturile persoanelor gay și dezincriminarea homosexualității</i>	524
<i>Drepturile animalelor și declinul cruzimii față de animale</i>	532

<i>De unde Revoluțiile Drepturilor?</i>	555
<i>De la istorie la psihologie</i>	561
8. Demonii lăuntrici	563
<i>Latura întunecată</i>	564
<i>Discrepanța criteriilor morale și mitul răului pur</i>	570
<i>Organele violenței</i>	580
<i>Violența prădalnică</i>	593
<i>Dominația</i>	600
<i>Răzbunarea</i>	616
<i>Sadismul</i>	636
<i>Ideologia</i>	646
<i>Răul pur, demonii lăuntrici și declinul violenței</i>	661
9. Îngerii mai buni	663
<i>Empatia</i>	666
<i>Stăpânirea de sine</i>	686
<i>O recentă evoluție biologică?</i>	708
<i>Moralitate și tabu</i>	720
<i>Rațiunea</i>	743
10. Pe aripile îngerilor	775
<i>Important, dar incoerent</i>	776
<i>Dilema pacifistului</i>	783
<i>Leviathanul</i>	785
<i>Comerțul amiabil</i>	787
<i>Feminizarea</i>	789
<i>Cercul în expansiune</i>	794
<i>Escalatorul rațiunii</i>	796
<i>Comentarii</i>	798
Note	805
Bibliografie	847

Prefață

Subiectul acestei cărți poate fi lucrul cel mai important din câte s-au petrecut vreodată în istoria omenirii. Credeți sau nu – iar eu știu că majoritatea oamenilor nu cred –, dar violența s-a diminuat în decursul unor lungi perioade și este posibil ca noi să trăim în prezent era cea mai pașnică din existența speciei noastre. Putem fi siguri că diminuarea violenței nu a fost un proces lin; nu a redus violența la zero; și nimic nu ne garantează că va continua. Dar este o evoluție evidentă, vizibilă pe diferite scale temporale, de ordinul mileniilor sau al anilor, și având diverse forme de manifestare – de la izbucnirea și tumultul războaielor până la chelvăneala încasată de copii.

Niciun aspect din viață nu scapă neatins de fuga din calea violenței. Existența cotidiană este foarte diferită dacă trebuie să te temi fără încetare că poți fi răpit, violat sau ucis și este dificilă dezvoltarea artei rafinate, a cunoașterii teoretice sau a comerțului dacă instituțiile care le susțin sunt distruse și făcute scrum de cum apucă să se articuleze.

Traectoria istorică a violenței afectează nu doar modul în care ne trăim viața, ci și modul în care o înțelegem. Ce poate fi mai profund pentru conștiința noastră a faptului că existența are un sens și un scop decât a ști dacă eforturile rasei umane, consumate în lungi perioade, ne-au condus către o situație mai bună ori către una mai rea? În special, cum să înțelegem *modernitatea* – erodarea familiei, a tribului, a tradiției și a religiei de forțe precum individualismul, cosmopolitismul, rațiunea și știința? Atât de multe depind de modul în care înțelegem moștenirea lăsată de această tranziție: dacă percepem lumea noastră ca pe un coșmar bântuit de crime, terorism, genocid și război sau ca pe o perioadă care, aplicând standardele istoriei, este binecuvântată cu niveluri fără precedent de coexistență pașnică.

Problema dacă semnul aritmetic al tendințelor violenței este pozitiv sau negativ influențează, de asemenea, concepția noastră despre natura umană. Chiar dacă teoriile despre natura umană care își au rădăcinile în biologie se asociază frecvent cu acceptarea fatalistă a violenței, în vreme ce teoria conform căreia mintea este o coală albă se asociază cu ideea de progres, în viziunea mea conexiunea se realizează altcumva. Cum să înțelegem starea naturală a vieții când a apărut specia noastră și când au început procesele istorice? Credința că violența a sporit sugerează că lumea pe care am edificat-o ne-a contaminat, poate în mod

ireparabil. Credința că violența s-a diminuat sugerează că am început prin a fi niște brute periculoase și că artificiile civilizației ne-au îndreptat într-o direcție nobilă, una pe care putem spera că o vom urma și în continuare.

Aceasta este o carte voluminoasă, dar era necesar să fie astfel. În primul rând, trebuie să vă conving de faptul că violența s-a înscris realmente pe o pantă descendentă de-a lungul istoriei, știind că această idee este întâmpinată cu scepticism, neîncredere și, uneori, cu furie. Facultățile noastre cognitive ne predispun să credem că trăim vremuri violente, îndeosebi când sunt zgândărite de media, pentru care deviza este *If it bleeds, it leads*.^{*} Minte omenească tinde să estimeze probabilitatea unui eveniment în funcție de ușurința cu care își amintește diverse exemple și este mai probabil să ne fie comunicate și întipărite în memorie scene de carnagiu decât scene în care oamenii mor de bătrânețe.¹ Indiferent cât de mic ar fi procentul morților violente, în cifre absolute acestea vor fi întotdeauna suficient de multe ca să umple jurnalele de știri, astfel încât impresiile oamenilor legate de violență vor fi desprinse de proporțiile reale.

Sentimentul nostru de pericol este denaturat, de asemenea, de psihologia noastră morală. Nimeni nu a recrutat vreodată activiști anunțând că lucrurile merg spre bine, iar purtătorii de vești bune sunt sfătuiți adeseori să își țină gura, dacă nu vor ca oamenii să fie adormiți de automulțumire. Totodată o bună parte din cultura noastră intelectuală nu vrea să admită în ruptul capului că ar putea fi ceva bun în civilizație, în modernitate și în societatea occidentală. Dar poate că principala cauză a iluziei violenței omniprezente izvorăște dintr-una dintre forțele care au diminuat violența din capul locului. Declinul comportamentului violent a mers în paralel cu un declin al atitudinilor care tolerează și glorifică violența și, nu de puține ori, atitudinile joacă rolul cel mai important. Aplicând standardele atrocităților în masă din istoria umană, injecția letală pe care o suferă un ucigaș din Texas ori o agresiune întâmplătoare, provocată de ură rasială sau religioasă, în urma căreia un membru al unei minorități etnice este intimidat de niște huligani, reprezintă niște evenimente cu totul minore. Însă din punctul de vedere privilegiat al contemporaneității vedem în aceste evenimente niște semne care ne arată cât de jos poate să decadă comportamentul nostru, nu cât de înalte au devenit standardele noastre.

În pofida acestor idei preconcepute, va trebui să vă conving cu cifre, pe care le voi spicui din bazele de date și pe care le voi ilustra prin grafice. În fiecare caz voi explica de unde provin cifrele și îmi voi da toată silința să interpretez modalitățile în care acestea se armonizează. Problema pe care mi-am propus să o clarific este diminuarea violenței pe multe niveluri – în familie, în vecinătate, între triburi și alte facțiuni armate, între națiunile și statele majore. Dacă istoria violenței la

* „Dacă sângerează, contează”; sau „Dacă e cu sânge, audiență strângeră” (n.t.).

fiecare nivel de granularitate prezintă o traiectorie particulară, fiecare nivel ar trebui tratat într-o carte distinctă. Dar, spre repetata mea uimire, văzute din perspectiva privilegiată a prezentului, tendințele globale în aproape toate aceste domenii sunt descendente. De aici rezultă necesitatea documentării diverselor tendințe într-un singur volum, căutând aspectele comune legate de când, cum și de ce au avut loc.

Sper să vă conving că prea multe forme de violență au evoluat în aceeași direcție pentru ca totul să fie o coincidență și acest fapt cere o explicație. Este firesc să relatăm istoria violenței ca pe o saga morală – o luptă eroică a dreptății împotriva răului –, dar nu acesta este punctul meu de start. Abordarea mea este științifică în sensul larg al încercării de a explica de ce se petrec lucrurile. Putem descoperi că un anumit progres al relațiilor pașnice a fost cauzat de reformatorii morali și de mișcările pe care le-au inițiat. Dar putem descoperi, de asemenea, că explicația este mai prozaică, precum o schimbare în tehnologie, guvernare, comerț sau cunoaștere. Nu putem înțelege declinul violenței nici ca rezultat al unei forțe progresiste de neoprit, care ne poartă spre un punct omega al păcii perfecte. Este o colecție de tendințe statistice ale comportamentului grupurilor de oameni în diverse epoci și, ca atare, este necesară o explicație psihologică și istorică: vrem să știm cum abordează mintea omenească niște împrejurări schimbătoare.

O mare parte din acest volum va explora psihologia violenței și cea a nonviolenței. Teoria minții pe care o voi invoca este o sinteză în care sunt reunite științele cognitive, neurobiologia afectivă și cognitivă, psihologia socială și evoluționistă, precum și alte științe despre natura umană, pe care le-am explorat în *How the Mind Works*, *The Blank Slate* și *The Stuff of Thought*.^{*} Conform acestei înțelegeri, mintea este un sistem complex de facultăți cognitive și emoționale, implementate în creier și care datorează modelul lor fundamental proceselor de evoluție. Unele dintre aceste facultăți ne înclină spre diferite forme de violență. Altele – „îngerii mai buni ai naturii noastre”, după cum se exprima Abraham Lincoln – ne înclină spre cooperare și pace. Explicația declinului violenței presupune să identificăm schimbările din mediul nostru cultural și material care ne-au făcut să dăm prioritate motivațiilor noastre pacifiste.

În sfârșit, trebuie să prezint modul în care istoria noastră ne-a influențat psihologia. În problemele umane, orice element este conectat cu toate celelalte și acest principiu este adevărat îndeosebi în ceea ce privește violența. În timp și în spațiu, societățile cele mai pașnice tind să fie, de asemenea, mai bogate, mai sănătoase, mai bine educate, mai bine guvernate, mai respectuoase cu femeile și este mai probabil să se implice în relații comerciale. Nu este ușor de spus care dintre aceste trăsături fericite deschide cercul virtuos și care dintre ele s-au adăugat pe

* „Cum funcționează mintea”, „Coala albă” (de fapt, traducerea mai exactă ar fi „*tabula rasa*”, plăcuța de lut pe care încă nu a fost gravat niciun semn), „Materia gândirii” (n.t.).

parcurs, de unde rezultă tentația unora de a se resemna cu niște circularități nesatisfăcătoare, precum ideea că violența s-a diminuat deoarece cultura a devenit mai puțin violentă. Științele sociale deosebesc variabilele „endogene” – acelea care sunt lăuntrice sistemului, în care pot fi afectate chiar de fenomenul pe care încearcă să îl explice – de variabilele „exogene” – cele care sunt puse în mișcare de forțe din afara sistemului. Forțele exogene își pot avea originea în domeniul practic, precum schimbările survenite în tehnologie, în demografie și în mecanismele comerțului și ale guvernării. Dar sursa lor poate fi și domeniul intelectual, pe măsură ce sunt concepute idei noi, care se diseminează și capătă o viață proprie. Explicația cea mai satisfăcătoare a unei schimbări istorice este una care identifică un declanșator exogen. Exploatând cât pot de bine datele relevante, voi încerca să identific forțele exogene care, în modalități diferite, au antrenat facultățile noastre mintale în direcții diferite și în momente diferite și despre care se poate spune că au cauzat declinul violenței.

Discuțiile care încearcă să acorde spațiul cuvenit acestor chestiuni se însumează într-o carte voluminoasă – suficient de amplă ca să nu fie păgubită întreaga poveste dacă prefațez concluziile ei majore. *Îngerii mai buni ai naturii noastre* este o poveste despre șase tendințe, cinci demoni lăuntrici, patru îngeri mai buni și cinci forțe istorice.

Șase tendințe (Capitolele 2 – 7). Pentru a face coerente numeroasele evoluții care au condus la diminuarea violenței speciei noastre le grupez în șase tendințe majore.

Prima, care s-a desfășurat la scara mileniilor, a fost tranziția de la anarhia societăților de vânători, culegători și horticultori, în care specia noastră și-a petrecut cea mai mare parte din istoria sa evolutivă, la primele civilizații agricole, cu orașe și guverne, începând cu aproximativ cinci mii de ani în urmă. Odată cu acea schimbare s-a redus fenomenul cronic al jafurilor și al vendetelor care caracterizau viața în stare naturală și rezultatul a fost o reducere de aproximativ cinci ori a ratelor morților violente. Numesc această impunere a păcii Procesul Pacificator.

A doua tranziție a durat peste jumătate de mileniu și este cel mai bine documentată în Europa. Între sfârșitul Evului Mediu și secolul XX, țările europene au cunoscut o reducere de zece până la cincizeci de ori a ratelor de omucideri. În lucrarea sa clasică *The Civilizing Process*, sociologul Norbert Elias atribuie acest surprinzător declin consolidării unei integrări a domeniilor feudale în regate de mari dimensiuni, cu o autoritate centralizată și o infrastructură comercială. De acord cu Elias, numesc această tendință Procesul Civilizator.

A treia tranziție s-a desfășurat pe durata unor secole și a început odată cu Epoca Rațiunii și cu Iluminismul European din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (chiar dacă a avut antecedente în Grecia clasică și în Renaștere, fenomene

paralele având loc și în restul lumii). Această perioadă a cunoscut primele mișcări organizate îndreptate spre abolirea unor forme socialmente legitime de violență, precum despotismul, sclavia, duelul, tortura judiciară, omorurile superstițioase, pedepsele sadice și cruzimea față de animale, toate laolaltă cu primele agitații vizând pacifismul sistematic. Istoricii numesc uneori această tranziție Revoluția Umanitară.

A patra tranziție majoră a avut loc după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Două treimi de secol scurse de atunci am fost martorii unei evoluții istorice fără precedent: marile puteri și, în general, statele dezvoltate au încetat să declanșeze războaie între ele. Istoricii au numit această binecuvântată stare de lucruri Pacea Durabilă.²

A cincea tendință este legată, de asemenea, de luptele armate, dar este mai subtilă. Deși poate fi greu de crezut pentru consumatorii de știri propagate de media, de la sfârșitul Războiului Rece în 1989, conflictele organizate de toate tipurile – războaie civile, genociduri, represiuni ordonate de guvernări autocrate și atacuri teroriste – s-au diminuat în toată lumea. Recunoscând natura provizorie a acestei evoluții fericite, o voi numi Pacea Recentă.

În sfârșit, era postbelică, simbolic inaugurată de Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948, a cunoscut o tot mai mare repulsie față de agresiunea pe scări mai mici, cum sunt violența împotriva minorităților etnice, a femeilor, copiilor, homosexualilor și animalelor. Aceste ilustrări ale conceptului de drepturi ale omului – drepturi civile, drepturile femeilor, drepturile copiilor, drepturile persoanelor gay și drepturile animalelor – au fost afirmate într-o cascadă de mișcări de la sfârșitul anilor 1950 până în prezent, pe care le voi numi Revoluțiile Drepturilor.

Cinci demoni lăuntrici (Capitolul 8). Mulți oameni subscriu implicit teoriei hidraulice a violenței: conform acesteia, oamenii ascund în ei un impuls interior spre agresiune (un instinct al morții ori setea de sânge), care se amplifică în adâncul nostru și cere periodic să se descarce. Nimic nu poate fi mai departe de o înțelegere științifică actuală a psihologiei violenței. Agresiunea nu are o singură cauză și nu este câtuși de puțin un impuls tot mai intens. Este rezultatul mai multor sisteme psihologice și se manifestă în forme care se deosebesc între ele prin declanșatorii ambientali, logica internă, baza neurobiologică și distribuția lor socială. Capitolul 8 urmărește să explice cinci dintre aceste forme. *Violența prădălnică* sau *instrumentală* este pur și simplu violența manifestată ca mijloc practic de atingere a unui scop. *Dominația* urmărește să dea satisfacție nevoii de autoritate, prestigiu, glorie și putere, fie că îmbracă forma afișării ostentative a unei aluri *macho* în relațiile dintre indivizi, fie că se manifestă prin lupta pentru supremație între grupuri rasiale, etnice, religioase ori naționale. *Răzbumarea* satisface nevoia

morală de condamnare, pedeapsă și dreptate. *Sadismul* este plăcerea furnizată de suferința altuia. Iar *ideologia* este un sistem de convingeri împărtășite, implicând, de regulă, o viziune utopică, de natură să justifice o violență fără margini în urmărirea unui bine fără margini.

Patru îngeri mai buni (Capitolul 9). Oamenii nu sunt buni din naștere (după cum nu sunt nici nativ răi), ci vin pe lume echipați cu motivații care îi pot îndepărta de violență și îndrepta spre cooperare și altruism. *Empatia* (îndeosebi în sensul de grijă simpatetică) ne îndeamnă să simțim suferința celorlalți și să aliniem interesele lor cu ale noastre. *Autocontrolul* ne permite să anticipăm consecințele actelor noastre impulsive și să le inhibăm în consecință. *Simțul moral* sancționează un set de norme și de tabuuri care guvernează interacțiunile dintre oamenii unei culturi, uneori în modalități care diminuează violența, deși adeseori (când normele sunt tribale, autoritare sau puritane) în modalități care o amplifică. Iar facultatea *rațiunii* ne permite să ne detașăm de ideile noastre înguste, să reflectăm asupra modului nostru de viață, să deducem modalități în care putem duce o viață mai bună, călăuzind implicarea celorlalți îngeri mai buni ai naturii noastre. Într-o secțiune voi examina, de asemenea, posibilitatea ca în istoria sa recentă *Homo sapiens* să fi evoluat literalmente spre a fi mai puțin violent în sensul tehnic al biologului, acela de modificare a genomului nostru. Dar cartea are în centrul atenției transformările strict ambientale: schimbări ale împrejurărilor istorice care angajează o natură umană fixă în modalități diferite.

Cinci forțe istorice (Capitolul 10). În capitolul final încerc să reunesc psihologia și istoria, identificând forțele exogene care favorizează motivațiile noastre pacifiste și care au impulsionat numeroasele diminuări ale violenței. *Leviathanul*, un stat și un sistem legal care dețin monopolul folosirii legitime a forței, poate să dezamorseze tentația atacului prădalnic, să inhibe impulsul de răzbunare și să stăvilească atitudinile pătinoare, grație cărora toate părțile cred că sunt de partea îngerilor. *Comerțul* este un joc de sumă pozitivă, în care toți au posibilitatea să câștige; pe măsură ce progresul tehnologic permite schimbul de bunuri și de idei la mari distanțe și în sfera unor grupuri mai largi de parteneri comerciali, alți oameni devin mai valoroși vii decât morți, fiind mai puțin probabil să ajungă ținta demonizării și a dezumanizării. *Feminizarea* este procesul prin care culturile au respectat din ce în ce mai mult interesele și valorile femeilor. Întrucât violența este în mare măsură o distracție masculină, culturile care conferă puteri sportive femeilor tind să se îndepărteze de glorificarea violenței și este mai puțin probabil să dea naștere unor subculturi primejdioase de tineri dezrădăcinați. Forțele *cosmopolitismului*, printre care știința de carte, mobilitatea și mass-media, pot îndemna oamenii să adopte perspectiva unor oameni deosebiți de ei și să lărgescă cercul

simpatiei lor pentru a-i cuprinde și pe aceștia. În sfârșit, o aplicare tot mai generalizată a cunoașterii și a raționalității în relațiile interumane – *escalatorul rațiunii* – îi poate forța pe oameni să admită inutilitatea ciclurilor violente, să își tempereze obișnuința de a privilegia propriile interese în dauna altora și să regândească violența ca pe o problemă de rezolvat, nu ca pe o competiție de câștigat.

Odată ce conștientizăm declinul violenței, lumea începe să arate altfel. Trecutul pare mai puțin inocent; prezentul, mai puțin sinistru. Începem să apreciem micile daruri ale coexistenței pașnice, care strămoșilor noștri li s-ar fi părut utopice: familia multirasială jucându-se în parc, comediantul care îl ironizează pe comandantul suprem, țările care evită pe tăcute o criză în loc să pornească un război. Schimbarea nu duce la automulțumire: ne bucurăm de pacea zilelor noastre fiindcă oamenii din generațiile precedente au fost îngroziiți de violența din vremea lor și au acționat pentru diminuarea ei; la fel trebuie să ne străduim și noi pentru diminuarea violenței care persistă în zilele noastre. Într-adevăr, recunoașterea declinului violenței confirmă cel mai limpede că aceste eforturi merită să fie făcute. Inumanitatea omului față de om a fost multă vreme o temă de discurs moralizator. Știind că violența a fost redusă de ceva, putem, de asemenea, să o tratăm ca pe o relație de cauzalitate. În loc de întrebarea „De ce există războiul?” am putea pune întrebarea „De ce există pacea?”. Putem fi obsedați nu doar de greșelile pe care le-am comis, ci și de ceea ce am făcut bine. Pentru că *am făcut* ceva bine și ar fi grozav să știm cu exactitate ce anume.

Mulți mă întreabă cum am ajuns să mă ocup de analiza violenței. Nu ar trebui să fie un mister: violența este o preocupare firească pentru oricine studiază natura umană. Am aflat prima oară despre declinul violenței citind *Homicide*, cartea clasică din domeniul psihologiei evoluționiste, scrisă de Martin Daly și Margo Wilson, în care autorii examinează ratele înalte de moarte violentă din societățile nestatale și declinul omuciderii din Evul Mediu până în prezent. În mai multe dintre cărțile mele precedente am menționat aceste tendințe descendente, alături de evoluțiile unor fenomene pozitive, precum abolirea sclaviei, dispariția despotismului și a pedepselor pline de cruzime din istoria Occidentului, ca argumente ale ideii că progresul moral este compatibil cu o abordare biologică a minții omenești și ca recunoaștere a laturii întunecate a naturii umane.³ Am reiterat aceste observații când am răspuns întrebării anuale de pe forumul online www.edge.org, care, în 2007, a fost „Ce fenomen priviți cu optimism?”. Pamfletul meu a stârnit o avalanșă de mesaje din partea unor experți în istoria criminologiei și studii internaționale, care mi-au arătat că dovezile unei diminuări istorice a violenței sunt mai consistente decât aflasem eu.⁴ Datele care mi-au fost furnizate m-au convins că o istorie subevaluată aștepta să fie expusă.

Adresez primele și cele mai profunde mulțumiri acestor oameni de știință: Azar Gat, Joshua Goldstein, Manuel Eisner, Andrew Mack, John Mueller și John Carter Wood. În timp ce scriam cartea am beneficiat, totodată, de corespondența cu Peter Brecke, Tara Cooper, Jack Levy, James Payne și Randolph Roth. Acești cercetători generoși mi-au pus la dispoziție idei, texte și date, călăuzindu-mă cu amabilitate în domeniul de cercetare aflate la mare distanță de specialitatea mea.

David Buss, Martin Daly, Rebecca Newberger Goldstein, David Haig, James Payne, Roslyn Pinker, Jennifer Sheehy-Skeffington și Polly Wiessner au citit în mare parte sau în totalitate prima redactare și mi-au oferit sfaturi și critici nemăsurat de utile. Neprețuite au fost, de asemenea, comentariile pe marginea anumitor capitole pe care mi le-au oferit Peter Brecke, Daniel Chirot, Alan Fiske, Jonathan Gottschall, A.C. Grayling, Niall Ferguson, Graeme Garrard, Joshua Goldstein, căpitanul Jack Hoban, Stephen Leblanc, Jack Levy, Andrew Mack, John Mueller, Charles Seife, Jim Sidanius, Michael Spagat, Richard Wrangham și John Carter Wood.

Mulți alți cercetători au răspuns întrebărilor mele cu explicații prompte și mi-au oferit sugestii care au fost introduse în carte: John Archer, Scott Atran, Daniel Batson, Donald Brown, Lars-Erik Cederman, Christopher Chabris, Gregory Cochran, Leda Cosmides, Tove Dahl, Lloyd deMause, Jane Esberg, Alan Fiske, Dan Gardner, Pinchas Goldschmidt, comandor Keith Gordon, Reid Hastie, Brian Hayes, Judith Rich Harris, Harold Herzog, Fabio Idrobo, Tom Jones, Maria Konnikova, Robert Kurzban, Gary Lafree, Tom Lehrer, Michael Macy, Steven Malby, Megan Marshall, Michael McCullough, Nathan Myhrvold, Mark Newman, Barbara Oakley, Robert Pinker, Susan Pinker, Ziad Obermeyer, David Pizarro, Tage Rai, David Ropeik, Bruce Russett, Scott Sagan, Ned Sahin, Aubrey Sheiham, Francis X. Shen, locotenent-colonel Joseph Shusko, Richard Shweder, Thomas Sowell, Håvard Strand, Ilavenil Subbiah, Rebecca Sutherland, Philip Tetlock, Andreas Forø Tollefsen, James Tucker, Staffan Ulfstrand, Jeffrey Watumull, Robert Whiston, Matthew White, maior Michael Wiesenfeld și David Wolpe.

Mulți colegi și studenți de la Harvard mi-au dăruit cu generozitate din expertiza lor, printre aceștia numărându-se Mahzarin Banaji, Robert Darnton, Alan Dershowitz, James Engell, Nancy Etcoff, Drew Faust, Benjamin Friedman, Daniel Gilbert, Edward Glaeser, Omar Sultan Haque, Marc Hauser, James Lee, Bay McCulloch, Richard McNally, Michael Mitzenmacher, Orlando Patterson, Leah Price, David Rand, Robert Sampson, Steve Shavell, Lawrence Summers, Kyle Thomas, Justin Vincent, Felix Warneken și Daniel Wegner.

Le mulțumesc în mod deosebit cercetătorilor cu care am colaborat în colectarea și prelucrarea datelor menționate în aceste pagini. Brian Atwood a efectuat cu precizie, seriozitate și discernământ nenumărate analize statistice și căutări în bazele de date. William Kowalsky a descoperit numeroase concluzii desprinse

din domeniul sondării opiniei publice. Jean-Baptiste Michel a dezvoltat programul Bookworm, Google Ngram viewer și Google Books corpus și a conceput un model ingenios de distribuție a magnitudinii războaielor. Bennett Haselton a elaborat un studiu instructiv despre percepțiile oamenilor legate de istoria violenței. Esther Snyder ne-a dat o mână de ajutor în realizarea graficelor și a investigațiilor bibliografice. Ilavenil Subbiah a realizat elegantele grafice și hărți și, de-a lungul anilor, mi-a oferit o neprețuită înțelegere a culturii și istoriei Asiei.

John Brockman, agentul meu literar, a pus întrebarea care a condus la scrierea acestei cărți și mi-a oferit numeroase comentarii utile pe marginea primei redactări a textului. Wendy Wolf, editoarea mea de la Penguin, mi-a oferit o analiză amănunțită a primei redactări, care a contribuit mult la alcătuirea versiunii finale. Le sunt enorm de recunoscător lui John și lui Wendy, alături de Will Goodlad de la Penguin UK pentru sprijinul acordat în fiecare etapă a elaborării cărții de față.

Mulțumesc din inimă familiei mele pentru iubirea și încurajările lor: Harry, Roslyn, Susan, Martin, Robert și Kris. Cele mai alese aprecieri pentru Rebecca Newberger Goldstein, care nu doar a îmbunătățit substanța și stilul cărții, dar m-a și încurajat prin credința ei în valoarea proiectului și care a făcut mai mult decât oricine pentru articularea viziunii mele despre lume. Dedic această carte nepoatei mele, nepoților mei și fiicelor soției mele dintr-o căsătorie anterioară: fie ca ei să moștenească o lume în care declinul violenței va continua.

1 | O țară străină

Trecutul este o țară străină; un loc unde lucrurile se fac într-un mod atât de diferit.

L.P. Hartley

Dacă trecutul este o țară străină, este una șocant de violentă. Se poate uita cu ușurință cât de periculoasă obișnuia să fie viața, cât de adânc era odinioară împletită brutalitatea în țesătura existenței cotidiene. Memoria culturală pacifică trecutului, lăsându-ne doar palide suvenire, ale căror origini însângerate au fost spălate cu grijă. O femeie care poartă la gât o cruce rareori meditează asupra faptului că acest instrument de tortură era o pedeapsă obișnuită în lumea antică; nici persoana care vorbește despre un *whipping boy** nu cugetă asupra vechii practici de a biciui un băiat nevinovat în locul unui prinț obraznic. Suntem înconjurați de semnele depravării modului de viață al strămoșilor noștri, însă abia dacă le sesizăm. Așa cum călătoriile ne largesc orizontul minții, o trecere în revistă a semnificației literale a moștenirii noastre culturale ne poate trezi conștiința modului atât de diferit în care se făceau lucrurile în trecut.

Într-un secol care a început cu 11 septembrie, Irak și Darfur, afirmația că trăim în vremuri neobișnuit de pașnice poate șoca, dând impresia că se situează undeva între halucinație și obscenitate. Din convorbiri și din datele sondajelor de opinie știu că majoritatea oamenilor refuză să creadă așa ceva.¹ În capitolele următoare voi pleda pentru această idee cu date istorice și statistice. Dar mai întâi vreau să vă slăbesc rezistența amintindu-vă faptele incriminatoare ale trecutului pe care le cunoșteți din capul locului. Nu este doar un exercițiu de persuasiune. Oamenii de știință își verifică adeseori concluziile printr-un test de plauzibilitate, efectuat asupra unor mostre culese dintre fenomenele lumii reale, ca să se asigure că nu le-a scăpat un defect al metodelor aplicate și că nu au rătăcit drumul, ajungând la o concluzie absurdă. Schițele din acest capitol sunt un test de plauzibilitate a datelor care vor urma.

* Literal, „băiatul (de) biciuit”, cu sensul de țap ispășitor – un tovarăș de joacă al unui prinț, care era pedepsit în locul acestuia, când odrasla de stirpe nobilă făcea o boacăină (n.t.).

Ceea ce urmează este o călătorie prin țara străină pe care o numim trecutul, între 8000 î.H. și sfârșitul anilor 1970. Nu este un periplu grandios prin șirul de războaie și de atrocități pe care le comemorăm deja pentru violența lor, ci, mai degrabă, o serie de priviri furișe aruncate dincolo de reperatele înșelător de familiare pentru a ne reaminti de ticăloșia pe care o ascund. Desigur, trecutul nu este o singură țară, ci cuprinde o mare diversitate de culturi și de obiceiuri. Elementul comun este șocul produs de vechimea lor: un fundal de violență suportată și adeseori acceptată în modalități care înfioară sensibilitatea unui occidental din secolul XXI.

Preistoria umanității

În 1991, doi excursioniști au dat peste un cadavru ieșit dintr-un ghețar în curs de topire din Alpii Tirolieni. Crezând că este victima unui accident de schi, echipele de salvamontiști au dezgropat cadavru din gheață, deteriorându-i în timpul operațiunii o coapsă și rucsacul. Abia când un arheolog a identificat un topor de aramă din Neolitic și-au dat seama că bărbatul avea o vechime de cinci mii de ani.²

Ötzi the Iceman,^{*} după cum este numit în prezent, a devenit o celebritate. A apărut pe coperta revistei *Time* și i-au fost dedicate numeroase cărți, filme documentare și articole. De la comedia lui Mel Brooks „Bărbatul în vârstă de 2000 de ani” („Am peste 42 000 de copii și niciunul nu vine să mă viziteze”) nu s-a mai întâlnit un kilogenar^{**} care să ne spună atât de multe despre trecut. Ötzi a trăit într-o perioadă crucială de tranziție din preistoria omenirii, când agricultura înlocuia vânătoarea și culesul, iar uneltele erau produse pentru prima oară din metal, nu din piatră. Pe lângă topor și rucsac, mai avea asupra lui o tolbă de săgeți cu pene, un pumnal cioplit din lemn și un tăciune învelit în scoarță de copac, parte dintr-un dispozitiv complicat de reaprindere a focului. Purta o căciulă din blană de urs prinsă de bărbie cu o curelușă de piele, jambiere de blană și rachete de mers pe zăpadă confecționate din piele și sfori, căptușite cu iarbă. Avea tatuaje pe încheieturile atinse de artrită, posibile semne de acupunctură, și ciuperci cu proprietăți medicinale.

Zece ani după descoperirea lui Iceman, o echipă de radiologi a sesizat ceva surprinzător: Ötzi avea înfipt în umăr un vârful de săgeată. Nu căzuse într-o crevasă, unde ar fi murit de frig, după cum au presupus inițial oamenii de știință; fusese ucis. Pe măsură ce trupul său a fost examinat de criminaliști, contururile crimei

* În accepțiunea curentă, „vânătorul (furnizorul) de gheață”; în cazul de față are sens traducerea literală: „omul ghețurilor” sau „omul de gheață” (n.t.).

** În original, *kilogenarian*: termen inventat de Pinker, cu sensul de multimilenar (n.t.).

au început să iasă la iveală. Ötzi avea pe mâini tăieturi nevindecate și răni pe cap și pe piept. Analizele mostrelor de ADN au descoperit urme de sânge de la doi oameni diferiți pe una dintre săgețile sale, sânge de la un al treilea individ pe pumnal și sânge de la un al patrulea pe căciula sa. Conform uneia dintre reconstituiri, Ötzi făcea parte dintr-o ceată de prădători care s-au ciocnit de un trib învecinat. El a ucis un om cu o săgeată, a recuperat-o, a ucis încă unul, a recuperat săgeata din nou și a cărat în spate un camarad rănit înainte de a respinge un atac, după care a fost el însuși doborât de o săgeată.

Ötzi nu este singurul bărbat de vârstă milenară care a devenit o celebritate științifică la sfârșitul secolului XX. În 1996, spectatorii unei curse de hidroavioane din Kennewick, Washington, au remarcat niște oase care ieșeau din malul râului Columbia. Arheologii au recuperat curând scheletul unui bărbat care trăise acum 9 400 de ani.³ Omul din Kennewick a devenit rapid obiectul unor dispute legale și științifice de mare expunere mediatică. Mai multe triburi de nativi americani s-au luptat pentru custodia scheletului și pentru dreptul de a-l înmormânta conform propriilor tradiții, dar un tribunal federal le-a respins cererile, menționând faptul că nicio cultură umană nu avusese o existență neîntreruptă vreme de nouă milenii. Reluând studiile lor științifice, antropologii au fost surprinși să constate că Omul din Kennewick era din punct de vedere anatomic foarte diferit de nativii americani din prezent. Un studiu susținea că avea trăsături europene; un altul că semăna cu Ainu, locuitorii aborigeni din Japonia. Implicația ambelor posibilități ar fi că Americile fuseseră populate prin mai multe migrații independente, ceea ce contrazice probele de ADN, care sugerează că nativii americani sunt descendenții unui singur grup de migratori din Siberia.

Ulterior, din numeroase motive, Omul din Kennewick a stârnit fascinația amatorilor de curiozități științifice. Iată un motiv în plus. În pelvisul Omului din Kennewick se găsește un proiectil de piatră. Deși osul s-a vindecat parțial, ceea ce arată că rana nu a fost mortală, dovezile criminalistice sunt absolut certe: Omul din Kennewick a fost împușcat.

Acestea sunt numai două exemple de rămășițe pământești celebre din preistorie, care ne furnizează dovezi sinistre despre modul în care și-au găsit sfârșitul posesorii lor. Numeroși vizitatori de la British Museum au fost captivați de Omul din Lindow, un corp aproape perfect conservat, vechi de două mii de ani, descoperit în 1984 într-o turbărie englezească.⁴ Nu știm câți dintre copiii săi l-au vizitat, dar știm cum a murit. Craniul i-a fost fracturat cu un obiect bont; gâtul i-a fost rupt cu o funie răscuită; și, ca măsură de precauție, gâtul i-a fost și tăiat. Este posibil ca Omul din Lindow să fi fost un druid sacrificat ritual în trei modalități, spre a mulțumi trei divinități diferite. Numeroase cadavre de bărbați și femei care s-au găsit în turbăriile din nordul Europei prezintă semne care arată că indivizii au fost strangulați, loviți cu diverse obiecte contondente, înjunghiați sau torturați.

Doar într-o singură lună de documentare, am întâlnit două povești noi despre niște rămășițe pământești remarcabil de bine conservate. Una se referă la un craniu vechi de două mii de ani, extras dintr-un puț mocirlos din nordul Angliei. Arheologul care curăța craniul a simțit că se mișcă ceva, a privit prin orificiul de la baza craniului și a văzut în interiorul acestuia o substanță galbenă, care s-a dovedit a fi un creier conservat. Încă o dată, starea neobișnuită de conservare nu era singurul aspect remarcabil al descoperirii. Craniul fusese deliberat desprins de corp, sugerând arheologului că avea de-a face cu victima unui sacrificiu uman.⁵ Cealaltă descoperire a fost un mormânt din Germania, vechi de 4 600 de ani, în care se găseau mai multe rămășițe pământești – un bărbat, o femeie și doi băieți. Analizele mostrelor de ADN au arătat că erau membrii unei singure familii nucleare, cea mai veche din istoria științei. Cei patru fuseseră înmormântați în același timp – semn că, au spus arheologii, fuseseră uciși într-o incursiune de pradă.⁶

De ce oamenii din vechime nu ne-au putut lăsa un cadavru interesant care să nu fi fost asasinat? Unele cazuri pot avea o explicație nevinovată, bazată pe tafonomie, procesele prin care corpurile fosilizate sunt conservate perioade lungi. Poate că la începutul primului mileniu singurele corpuri aruncate în turbării, pentru a fi conservate veșnic, aparțineau unor indivizi sacrificați ritual. Dar în legătură cu majoritatea corpurilor nu avem niciun motiv să credem că au fost conservate numai pentru că fuseseră ucise. Ulterior vom analiza rezultatele investigațiilor criminalistice care pot face distincția dintre modul în care și-a găsit sfârșitul un corp din vechime și modul în care a ajuns până la noi. Deocamdată, rămășițele pământești din preistorie creează impresia clară că Trecutul este un loc în care o persoană avea șanse mari să sufere vătămări corporale.

Grecia homerică

Modul în care înțelegem violența preistorică depinde de împrejurările în care corpurile au fost accidental îmbălsămate ori fosilizate și, din acest motiv, înțelegerea noastră trebuie să fie radical incompletă. Dar, odată cu răspândirea scrisului, popoarele antice ne-au lăsat mai multe informații despre modul în care își duceau viața. *Iliada* și *Odiseea* lui Homer sunt considerate primele mari opere din literatura occidentală și ocupă cele mai înalte poziții în multe ghiduri de instrucție culturală. Deși descriu evenimente din timpul Războiului Troian, purtat în jurul anului 1200 î.H., aceste narațiuni au fost scrise mult mai târziu, între 800 și 650 î.H., și se consideră că reflectă viața din sânul triburilor și formațiunilor politice rudimentare din estul Mediteranei din acea perioadă.⁷

Astăzi se poate citi că războiul total, care țintește o întreagă societate, nu doar forțele sale armate, este o invenție modernă. Războiul total a fost blamat în

perioada de formare a statelor naționale, de pe pozițiile unor ideologii universale și din cauza utilizării unor tehnologii care permit uciderea de la distanță a inamicului. Dar, dacă descrierile lui Homer sunt exacte (și concordă cu datele arheologice, etnografice și istorice), atunci războaiele din Grecia arhaică erau la fel de totale pe cât sunt cele din epoca modernă. Agamemnon îi explică regelui Menelaus planurile sale de război:

Dragă Menelau, de ce te sfințești să le curmi oamenii viața? Te-au tratat troienii cu atâta mărinimie când i-ai primit în casa ta? Nu; nu vom lăsa în viață nici măcar unul dintre ei, până la pruncii din pânțele mamelor – nici măcar ei nu trebuie să trăiască. Întregul popor trebuie șters de pe fața pământului și nimeni nu trebuie lăsat în viață să își amintească de ei și să verse o lacrimă.

În cartea sa *Distrușgerea Troiei*, eruditul Jonathan Gottschall descrie cum se purtau războaiele în Grecia arhaică:

Corăbii iuți și cu carena puțin adâncă sunt purtate de vâslași pe plaje și comunitățile de la malul mării sunt prădate înainte ca vecinii să le poată veni în ajutor. De regulă, bărbații sunt uciși, animalele și alte bunuri transportabile sunt prădate, iar femeile sunt duse în lumea învingătorilor, ca sclave sexuale și servitoare. Viața bărbaților homerici era însoțită de posibilitatea unei morți bruște și violente, iar femeile trăiau temându-se pentru bărbații și copiii lor și cu frica pânzelor de corăbii la orizont, care puteau să prevestească o viață nouă de violuri și sclavie.⁸

Citim, de asemenea, în repetate rânduri că războaiele din secolul XX au fost de o forță distructivă fără precedent pentru că foloseau mitraliere, artilerie, bombardiere și alte arme cu acțiune la mare distanță, ceea ce îi elibera pe soldați de inhibițiile naturale față de lupta corp-la-corp și le dădea posibilitatea să ucidă fără milă nenumărați inamici nevăzuți. Conform acestui mod de gândire, armele albe nu sunt nici pe departe la fel de letale pe cât sunt metodele noastre de luptă, care folosesc tehnologia avansată. Însă Homer descrie în tonuri vii amploarea dezastrelor pe care îl puteau produce războinicii din vremea lui. Gottschall ne oferă o mostră din imagistica homerică:

Străpunse cu neașteptată ușurință de bronzul rece, măruntaiele din corp se împrăștie în torente vâscoase: bucăți de creier se preling de pe vârful sulițelor vibrânde, tineri bărbați își adună viscerele cu mâini disperate, ochi sunt scoși din țeste și sticlesc orbiți în praf. Vârfuri ascuțite străpung intrări și ieșiri în trupurile tinere: în mijlocul frunții, în tâmpile, între ochi, la baza gâtului, de-a dreptul în gură sau în obraji, ieșind pe partea cealaltă, în coaste, între picioare, în fese, mâini, burice, spinări, burți, sfârcuri, piepturi, nasuri, urechi și bărbii... Sulițe, lănci, săbii, pumnale și pietroaie

poftesc dulceața cărnii și a sângelui. Sângele țâșnește cu putere și încetează aerul. Zboară frânturi de oase. Măduva fierbe în ciolane frânte...

După bătălie, sângele se scurge dintr-o mie de răni ale celor morți sau mutilați, preface praful în noroi și îngrașă ierburile de pe câmp. Bărbații striviți în țărână de greutatea carelor de luptă, de copitele armăsarilor și de sandalele învingătorilor sunt de nerecunoscut. Platoșe, coifuri și arme zac împrăștiate pe câmp. Unde vezi cu ochii, leșuri putrezind, topindu-se, hrănind pe săturate câini, viermi, muște și păsări.⁹

Secolul XXI a văzut, desigur, violarea femeilor pe timp de război, dar violul este tratat de multă vreme ca o crimă de război atroce, pe care majoritatea armatelor încearcă să o împiedice, iar restul o neagă ori caută să o ascundă. Dar pentru eroii *Iliadei* carnea de femeie era un trofeu de război legitim: menirea femeilor era să fie la cheremul războinicilor, spre a le satisface poftele. Menelaus a declanșat Războiul Troian după ce i-a fost răpită Elena, soția lui. Agamemnon cheamă dezastrul asupra grecilor întrucât refuză să înapoieze o sclavă sexuală tatălui ei, iar când se înduplecă să o facă, își însușește una care îi aparținea lui Ahile, pe care îl despăgubește mai târziu cu douăzeci și opt de înlocuitoare. În ceea ce îl privește, Ahile își descrie succint cariera: „Mi-am petrecut multe nopți de nesomn și zile sângeroase de luptă, dând piept cu bărbații pentru femeile lor”.¹⁰ Când Odiseu se întoarce la soția lui după douăzeci de ani de absență, îi ucide pe bărbații care îi făceau curte femeii lui în vreme ce toți îl credeau mort și, când află că bărbații se atinseseră de concubinele casei sale, îl pune pe fiul lui să le execute și pe concubine.

Aceste povești despre masacre și violuri sunt înfiorătoare chiar după standardele documentarelor despre războaiele moderne. Cu siguranță, Homer și personajele lui deplâneau pierderile inutile cauzate de război, dar le acceptau ca pe un fapt de viață inevitabil, aidoma vremii – subiect despre care discută toată lumea, dar în privința căruia nimeni nu poate să facă nimic. După cum spunea Ulise, „[suntem bărbați] cărora Zeus ne-a sortit să ne ducem viața în războaie grele, din tinerețe până când pierim, fiecare dintre noi”. Aplicată atât de eficient în materie de armament și strategie, inventivitatea oamenilor s-a dovedit nepuțincoasă în ceea ce privește cauzele pământeste ale războiului. În loc să conceapă năpasta războiului ca pe o problemă pe care trebuie să o rezolve, oamenii au născocit o fantezie despre niște zei înfierbântați și au pus propriile tragedii pe seama gelozii și a capriciilor acestora.

Biblia evreiască

Ca și operele lui Homer, Biblia evreiască (Vechiul Testament) a fost creată spre sfârșitul mileniului al II-lea î.H., dar a fost scrisă cu peste cinci sute de ani mai târziu.¹¹ Dar, spre deosebire de operele lui Homer, Biblia este venerată în prezent de miliarde de oameni, care o numesc izvorul valorilor morale. Publicația cea mai vândută din lume, Cartea Sfântă a fost tradusă în trei mii de limbi și se găsește pe nopțiarele din hoteluri răspândite în toată lumea. Evreii ortodocși o sărută purtând talitul – broboada brodată pentru rugăciune; în tribunalele americane mar-torii jură cu mâna pe Biblie. Chiar și președintele american o atinge când depune jurământul la început de mandat. Cu toată această venerație, Biblia este o lungă celebrare a violenței.

La început, Dumnezeu a creat cerul și pământul. Și Domnul Dumnezeu l-a făcut pe bărbat din țărână și i-a suflat pe nări duhul vieții; și bărbatul a devenit un suflet viu. Și Domnul Dumnezeu a luat una dintre coastele lui Adam și a făcut din ea femeia. Și Adam a numit-o pe soața lui Eva; căci ea era mama tuturor viețuitoarelor. Și Adam a cunoscut-o pe soața lui; și ea a zămislit, purtând în pân-tec pe Cain. După care l-a născut pe fratele lui, Abel. Și Cain a vorbit cu Abel, fratele său: și, pe când erau ei pe câmp, Cain s-a năpustit asupra lui Abel și l-a ucis. Cu o populație planetară de exact patru indivizi, avem o rată de omucideri de 25%, cam de o mie de ori mai înaltă decât ratele echivalente din țările occiden-tale din zilele noastre.

Nu multă vreme după ce bărbații și femeile au început să se înmulțească, Dumnezeu decide că sunt plini de păcate și că pedeapsa cuvenită este genocidul. (În scheciul satiric al lui Bill Cosby, un vecin îl imploră pe Noe să-i dea un indiciu al motivului pentru care construia o arcă. Noe îi răspunde: „Cât timp poți merge pe apă?”) După ce apele se retrag, Dumnezeu îi ține lui Noe o lecție de morală, în care îi transmite codul vendetei: „Celui care a vărsat sânge de om, de mâna omului sângele să-i fie vărsat”.

Următorul personaj major din Biblie este Avraam, strămoșul spiritual al evre-ilor, creștinilor și musulmanilor. Avraam avea un nepot, Lot, care s-a așezat în Sodoma. Fiindcă locuitorii cetății făceau sex anal și comiteau alte păcate compa-rabile, Dumnezeu ucide toți bărbații, toate femeile și toți copiii într-un atac divin cu napalm. Pentru crima de a fi privit în urmă spre a vedea infernul, soția lui Lot este și ea prefăcută într-un stâlp de sare.

Valorile morale ale lui Avraam sunt puse la încercare când Dumnezeu îi poruncește să urce pe munte cu fiul său Isac, să îl lege, să îi taie gâtul și să-i ardă trupul ca ofrandă adusă Domnului. Isac scapă cu viață numai pentru că, în ultima clipă, un înger oprește mâna tatălui. Vreme de milenii cititorii s-au întrebat perplexi de ce a ținut Dumnezeu să îl supună pe robul său unei încercări

atât de groaznice. O interpretare susține că Dumnezeu a intervenit nu fiindcă Avraam trecuse testul, ci pentru că l-a picat, dar este un anacronism: virtutea cardinală era supunerea față de autoritatea divină, nu respectul față de viața omenească.

Iacov, fiul lui Isaac, a avut o fiică, Dinah. Dinah este răpită și violată – după cât se pare, pe atunci o formă tradițională de a face curte, de vreme ce familia violatorului se oferă să o cumpere de la familia ei pentru a-i fi soție celui care o violase. Frații fetei au explicat că în calea tranzacției stă un important principiu moral: violatorul nu era circumcis. Așa că au făcut o contraofertă: dacă toți bărbații din orașul violatorului își taie prepuțul, Dinah va fi a lor. Pe când bărbații nu se pot apăra din cauza penisurilor sângerânde, frații invadează orașul, îl pradă și îl distrug, masacrează bărbații și iau cu ei femeile și copiii. Când Iacov se arată îngrijorat de posibilitatea ca triburile din vecinătate să îi atace ca să se răzbune, fiii lui îi arată că merita să riște: „Să fie sora noastră tratată ca o târfă?”.¹² Curând după aceea ei își reafirmă devotamentul față de valorile familiale vânzând ca sclav pe fratele lor Iosif.

Urmașii lui Iacov, israeliții, ajung în Egipt și devin prea numeroși, ceea ce îi displace faraonului, care îi ia pe toți în sclavie și poruncește ca toți băieții să fie uciși de cum se nasc. Moise scapă de infanticidul în masă și ajunge să îi ceară faraonului să-i lase poporul să plece. Dumnezeu, care este atotputernic, putea să-i fi înmuiat inima faraonului, dar, în schimb, i-o asprește, ceea ce îi dă un motiv să îi năpăstuiască pe toți egiptenii cu bube dureroase și alte nenorociri înainte de a-i ucide pe toți primii lor născuți. (Cuvântul *passover* – Paștele evreiesc – se referă la îngerul călău care nu s-a atins de casele în care se găseau fii de israeliți, trecând pe lângă ele.)* Dumnezeu însoțește acest masacru cu încă unul, când îneacă arma egipteană care îi urmărea pe israeliți în timp ce aceștia traversau Marea Roșie.

Israeliiții se strâng la Muntele Sinai și primesc cele Zece Porunci, marele cod moral care scoate în afara legii imaginile gravate și pofta de împreunare cu animale, dar îngăduie sclavia, violul, tortura, mutilarea și genocidul. Israeliiții își pierd răbdarea așteptând întoarcerea lui Moise cu un cod de legi mai cuprinzător, care va impune pedeapsa cu moartea pentru blasfemie, homosexualitate, adulter, lipsa de respect față de părinți și munca în ziua de Sabat. Ca să le treacă timpul, evreii adoră statuia unui vițel, cult care se pedepsește, ați ghicit, cu moartea. Dând ascultare poruncii lui Dumnezeu, Moise și fratele său Aaronucid trei mii dintre tovarășii lor.

* Text intraductibil satisfăcător: literal, *pass over* înseamnă „a trece peste”, în context sensul fiind „a sări” ori „a omite” ceva. Dumnezeu i-a anunțat pe evreii din Egipt că îngerul trimis de el îi va ucide pe toți primii născuți ai egiptenilor; ca să fie cruțați copiii lor, israeliților li s-a cerut să sacrifice un miel – „mielul pascal” – și cu sângele lui să ungă ușorii ușii, dând astfel de știre îngerului morții că trebuie să treacă pe lângă casele lor, lăsându-le copilașii în viață (n.t.).

Dumnezeu petrece apoi șapte capitole din *Levitic* învățându-i pe israeliți cum să măcelărească șuvoiul neîntrerupt de animale pe care le pretinde ca ofrande din partea lor. Aaron și cei doi fii ai săi pregătesc tabernacolul pentru primul sacrificiu, dar fiii comit o eroare și folosesc tămâia nepotrivită. Prin urmare, Dumnezeu îi face scrum pe amândoi.

În drumul lor spre țara făgăduinței, israeliții dau peste madianiți. Executând ordinele lui Dumnezeu, îi căsăpesc pe bărbați, dau foc orașului cucerit, jefuiesc animalele și iau în captivitate femeile și copiii. Când se întorc la Moise, acesta turbează de furie fiindcă le-au cruțat pe femei, iar unele dintre ele i-au făcut pe israeliți să adore zeități rivale. Le spune, așadar, soldaților lui să completeze genocidul, luându-și drept răsplată sclave sexuale nubile, pe care le puteau viola după pofta inimii. „Ucideți toți băieții și toate femeile care au cunoscut bărbat, culcându-se cu el. Dar toate copilele care nu au cunoscut bărbat culcându-se cu el păstrați-le în viață pentru voi.”¹³

În Deuteronom 20 și 21, Dumnezeu le prezintă israeliților soluția generală de aplicat în relația cu orașele care nu le acceptă suzeranitatea: treceți bărbații prin ascuțișul sabiei și răpiți vitele, femeile și copiii. Desigur, odată ce pune gheara pe o nouă și frumoasă captivă, un bărbat poate avea o problemă: întrucât i-a ucis de curând părinții și frații, femeia poate să nu aibă chef de amor. Dumnezeu anticipează această neplăcere și oferă următoarea soluție: noul stăpân trebuie să o radă pe cap, să îi taie unghiile și să o țină închisă o lună, timp în care poate să plângă până când îi seacă lacrimile. După care poate să intre peste ea și să o violeze.

În privința unor triburi de pe o listă atent întocmită de alți dușmani (hitiți, amoriți, canaaniți, periziți, hiviți și iebusiți), genocidul trebuie să fie total: „Nu vei lăsa în viață nimic dacă are suflare, ci îi vei distruge pe de-a-ntregul... după cum ți-a poruncit Domnul Dumnezeul tău”.¹⁴

Iosua pune în practică această directivă când invadează Canaanul și pradă Ierihonul. După ce s-au prăbușit zidurile cetății, soldații lui „au nimicit tot ce se găsea în oraș, deopotrivă bărbat și femeie, tânăr și bătrân, bou, oaie și măgar, trecând totul prin ascuțișul sabiei”.¹⁵ Întinderi mai vaste sunt pârjolite pe măsură ce Iosua „a lovit toată țara de pe dealuri, pe cea din sud, pe cea din vale și ținutul izvoarelor, precum și pe regii de acolo: după el nu a mai rămas nimic, ci a distrus pe de-a-ntregul tot ce avea suflare, după cum i-a poruncit Domnul Dumnezeul lui Israel”.¹⁶

Etapa următoare din istoria israeliților este perioada judecătorilor sau a stăpânirilor tribale. Cea mai celebră căpetenie de trib, Samson, își cucerește reputația după ce, la nunta sa, ucide treizeci de bărbați pe care îi dezbracă, pentru a plăti cu hainele de pe ei un pariu pierdut. După aceea, ca să răzbune uciderea soției sale și a tatălui ei, măcelărește o mie de filistini și dă foc recoltelor acestora; după ce scapă din captivitate, mai ucide încă o mie cu o falcă de măgar. Când este prins,